

UOT 81

**SÖZLƏRİN MƏNASINI GENİŞLƏNDİRƏN MEXANİZMLƏR KİMİ
METONİMİYA VƏ METAFORA****Nigar Vaqif qızı Seyidova***Bakı Dövlət Universitetinin baş müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0009-0005-4533-2513**E-mail:** nigar-seidova@mail.ru*Açar sözlər: metafora, metonimiya, məna, genişlənmə, mücərrəd**Ключевые слова: метафора, метонимия, значение, расширение, абстракция**Key words: metaphor, metonymy, meaning, extension, abstract*

Dildə daim dəyişikliklər baş verir, bu da sözlərin yeni mənalar qazanmasına şərait yaradır. Bu dəyişikliklər müxtəlif mexanizmlərdən qaynaqlana bilər və bunların arasında metonimiya və metafora xüsusi yer tutur. Bu mexanizmlərin necə işlədiyini və söz mənalarının genişlənməsinə necə təsir etdiyini başa düşmək dilin təkamülü və semantikasının öyrənilməsi üçün vacibdir.

Metonimiya problemi metaforalar kimi onların iki funksiyası ilə bağlıdır: a) bədii nitq yaratmaq vasitəsi kimi; b) nominasiya vasitəsi kimi. Metonimiya XIX əsrin sonu — XX əsrin əvvəllərində intensiv inkişaf edən mənaların dəyişməsi problemi ilə əlaqədar olaraq öyrənilməyə başlanılır. Q.Paul [3], Q.Şternin [4] və başqalarının əsərlərində metonimik köçürmələr tarixi köçürmələrdən biri və semantik proseslər kimi nəzərdən keçirilir. Q.Paulun “Dil tarixinin prinsipləri” kitabında ən aydın şəkildə ifadə olunan bu metonimiya anlayışı A.Ullmanın [6] əsərlərində tədqiq olunur. Burada metonimiya və metafora da tarixi semantikaya uyğun olaraq təhlil edilir [10, s. 206-225; 6]. Metonimiya və metaforanın tədqiqi metonimik və metaforik köçürmələrin təkcə dilin tarixi inkişafı yolu deyil, həm də lüğətin sinxron sistemini təşkil etmək vasitəsi olduğunu bilməklə daha da inkişaf etdi [1; 8; 10; 11].

Dildə sözlərin mənasının genişlənməsi onun dinamik və dəyişkən təbiətinin göstəricisidir. Müasir dilçilikdə sözlərin mənasının genişlənməsində müxtəlif mexanizmlərin rolu xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu mexanizmlər arasında metonimiya və metafora ən mühüm mövqelərdən birini tutur. Metonimiya bir sözün digərinə real və ya məcazi əlaqələr əsasında istinad etməsinə imkan yaradan vasitədir. Metafora isə obyekt və ya anlayışlar arasında oxşarlığa əsaslanaraq, mürəkkəb və ya mücərrəd fikirləri konkret obrazlar vasitəsilə çatdırmağa xidmət edir. Hər iki hadisə dilin ifadə gücünü artırmaqla yanaşı, onun semantik strukturunun zənginləşdirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Bu araşdırmada əsas məqsəd bu mexanizmlərin dilin semantik inkişafına təsirini araşdırmaq, onların fərqli və oxşar cəhətlərini müəyyən etməkdir. Metonimiya və metafora yalnız dilçiliyin nəzəri məsələləri baxımından deyil, həm də ədəbi üslubun formalaşması və gündəlik ünsiyyətin zənginləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən, onların tədqiqi dilin təkamül mexanizmlərinin öyrənilməsi üçün zəruri vasitələrdən biridir.

Metod və materiallar. Bu araşdırmada metonimiya və metaforanın dilin semantik inkişafında rolunu müəyyən etmək üçün müqayisəli-təhlil metodundan istifadə edilmişdir. Araşdırma çərçivəsində metonimiya və metaforanın fərqli və oxşar xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün müqayisəli-təhlil, onların struktur və semantik funksiyalarını təsvir etmək üçün dilçiliyin təsviri metodu tətbiq edilmişdir. Kontekstual analiz yolu ilə müxtəlif mətnlərdən (ədəbiyyat, gündəlik ünsiyyət, elmi yazılar) seçilmiş nümunələrdə bu mexanizmlərin istifadəsi və kommunikativ funksiyaları araşdırılmışdır. Bu yanaşma dil sistemində metonimik və metaforik ifadələrin rolunu daha yaxşı anlamağa və onların dilin zənginləşməsinə necə töhfə verdiyini müəyyən etməyə imkan yaradır.

Metonimiya və metaforanın dilin semantik inkişafındakı rolu və fərqli funksiyaları. Metonimiyanın mənalar arasında əlaqə növlərindən biri kimi tanınması polisemantik sözün olması metonimik konstruksiyaların inkişafına təkan verən və ya məhdudlaşdıran linqvistik şərtlər (semantik və qrammatik) üzərində dayanmağa imkan verir. Metonimiya sözlərin mənaları və dilin lüğət tərkibinin artırılmasının əsas əmələ gəlmə yollarından biridir [12, s. 127]. Metonimiya bir söz və ya ifadənin mənaca yaxından digərini təyin etmək üçün istifadə edildiyi dil hadisəsidir. Metonimik köçürmələr leksik çevrilmələrin təbiətinə görə müxtəlifliyə malikdir [9]. Metaforadan fərqli olaraq, metonimiya anlayışların oxşarlığına deyil, həqiqi bitişikliyinə əsaslanır. Məsələn, “tac” sözü kral ailəsinə və ya monarxiyaya, “Hollywood” isə kino sənayesinə aid edilə bilər.

Metafora bir sözün və ya ifadənin oxşarlıq və ya bənzətmə əsasında digərini təmsil etmək üçün istifadə olunduğu dil hadisəsidir. Metafora mücərrəd və ya mürəkkəb fikirləri daha başa düşülən və konkret obrazlar vasitəsilə çatdırmağa imkan verir. Məsələn, “həyatımın günəşi” ifadəsi günəşdən sevinc və hərarət gətirən insan üçün metafora kimi istifadə olunur.

Metonimiya və metafora dil sisteminin ayrılmaz elementləridir, bu da ana dilində danışanlara mürəkkəb fikirləri ifadə etməyə və dili dəyişən reallıqlara uyğunlaşdırmağa kömək edir. Bu hadisələri öyrənmək dilin necə inkişaf etdiyini və sözlərin necə yeni mənalar qazandığını anlamaq üçün vacibdir. Bundan əlavə, metonimiya və metafora ədəbiyyatda, ritorikada və gündəlik ünsiyyətdə əsas rol oynayır, dili daha ifadəli və çevik edir.

Bu məqalənin məqsədi metonimiya və metaforanın söz mənalarının genişlənməsinə necə töhfə verdiyini ətraflı araşdırmaq, onların dilin semantik inkişafındakı rolunu təhlil etmək, müxtəlif dil və mədəniyyətlərdən nümunələr gətirərək müxtəlifliyi və zənginliyini göstərməkdir.

Metonimiya və metafora ilk baxışda oxşar görünsə də, sözlərin mənasını genişləndirmək üçün iki fərqli mexanizmdir. Onların arasında əsas fərqlər bunlardır:

1. Dəyərin köçürülməsinin səbəbi. Metonimiya cisimlər və ya hadisələr arasında real, məntiqi və ya fiziki əlaqəyə əsaslanır. Məsələn, “book” kitabın məzmununa istinad etmək üçün istifadə edilə bilər. Metafora cisimlər və ya hadisələr arasında oxşarlıq və ya bənzətmə əsaslanır. Məsələn, “günəş” sevinc gətirən bir insanı təmsil etmək üçün istifadə edilə bilər.

2. Əlaqə növü. Metonimiya bitişiklik və ya birbaşa əlaqədən istifadə edir. Məsələn, “ağ xalat” həkim mənasını verə bilər. Metafora oxşarlıq və ya bənzətmə istifadə edir. Məsələn, “bilik okeanı” nəhəng informasiyaya aiddir.

3. Dil təsiri. Metonimiya tez-tez dildə qənaətə və ifadələrin sadələşdirilməsinə səbəb olur, çünki anlayışlar arasında mövcud əlaqələrdən istifadə edir. Metafora mürəkkəb və mücərrəd fikirləri konkret obrazlar vasitəsilə ifadə etməyə imkan verən yeni, obrazlı ifadələr yaradaraq

dili zənginləşdirir.

Hər iki mexanizm dil yaradıcılığında mühüm rol oynayır, ana dilində danışanlara fikirlərini ifadə etmək üçün yeni yollar tapmağa və dili dəyişən reallıqlara uyğunlaşdırmağa kömək edir. Metonimiya və metafora ədəbiyyatda, ritorikada və gündəlik ünsiyyətdə geniş istifadə olunur, dili daha ifadəli və çevik edir.

Metonimiya və metaforanın semantik mexanizmləri. Metonimiya və metaforanın tədqiqi dilin necə inkişaf etdiyini və sözlərin necə yeni mənalar qazandığını anlamaq üçün vacibdir, bu da semantik dəyişiklik və dilin təkamül dinamikasını daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Çünki “dil, əsasən, milli düşüncə strukturu ilə sıx əlaqədədir” [7, s. 15]. İngilis dilində metonimiya tez-tez məntiqi və ya fiziki əlaqəyə əsaslanaraq bir anlayışı digəri ilə əvəz etməklə sözlərin mənasını genişləndirmək üçün istifadə olunur.

1. Məzmun əvəzinə konteyner. “Cup” sözü tərkibindəki çay və ya qəhvəyə istinad etmək üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, “Would you like a cup” (Bir fincan istərdinizmi?) — bu halda “fincan” metonimik olaraq stəkandakı içkini ifadə edir.

2. Tam yerinə hissə (sinekdoxa). “Hands” müəyyən bir sahədə çalışan insanlara aid ola bilər. Məsələn, “Many hands make light work” (Bir çox əl işi yüngülləşdirir) — Burada “əllər” bir işə kömək edən insanlara göstərmək üçün istifadə olunur.

3. Hissə əvəzinə tam. “The White House” çox vaxt Birləşmiş Ştatların administrasiyası və ya prezidentliyinə istinad etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, The White House issued a statement (Ağ Ev bəyanat yayıb) — Burada “Ağ Ev” dedikdə, metonimik olaraq prezident ofisi nəzərdə tutulur.

4. Müəssisənin əvəzinə yer. “Wall Street” maliyyə icması və ya maliyyə institutlarına istinad etmək üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, “Wall Street reacts to the news” (Uoll Strit xəbərlərə reaksiya verir) — Burada “Uoll Strit” metonimik olaraq maliyyə sənayesi və onun iştirakçılara aiddir.

5. Hərəkət əvəzinə alət. Pen yazı fəaliyyətini təmsil etmək üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, “He earns his bread by the pen” (Çörəyini qələmlə qazanır) — burada “qələm” metonimik olaraq yazı əməliyyatını bildirir.

Bu nümunələr ingilis dilində metonimiyanın artıq qurulmuş assosiasiyalardan və anlayışlar arasında əlaqələrdən istifadə etməklə ifadələri qısaltmağa və ünsiyyəti sadələşdirməyə necə kömək etdiyini nümayiş etdirir.

Metafora ingilis dilində əsas rol oynayır, konkret obrazlar vasitəsilə mürəkkəb və ya mücərrəd fikirləri çatdırmağa kömək edir. İngilis dilindən bəzi metafora nümunələrinə nəzər salaq:

1. Life is a journey “Həyat bir səyahətdir”. Bu metaforada “yol” həyat yoluna və ya prosesinə istinad etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “He’s at a crossroads in his life” (O, həyatında yol ayrıcındadır) — burada “yol ayrıcıları” məcazi mənada insanın həyatında mühüm seçim və ya dəyişiklik dövrünə işarə edir.

2. Time is money “Vaxt puldur”. Bu metafora zamanın və onun iqtisadi dəyərini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “Time is money, so let’s not waste it” (Vaxt puldur, ona görə də onu boş yerə sərf etməyə) — burada “vaxt” məcazi mənada məqsədlərə çatmaq üçün istifadə oluna bilən resursdan bəhs edir.

3. Heart is a stone “Ürək bir daşdır”. Bu metafora soyuq və hissiz xarakterə malik bir insanı təsvir etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “She has a heart of stone” (Onun daş ürəyi var) —

burada “daş ürək” metaforik olaraq insanın empatiyasının və ya həssaslığının olmamasını təsvir edir.

4. Love is a fire “Sevgi atəşdir”. Bu metaforada “atəş” ehtiras və ya hissini intensivliyini göstərmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “Their love burned brightly” (Onların sevgisi işıq saçdı) — burada “burned brightly” güclü və ehtiraslı hissləri metaforik şəkildə təsvir edir.

5. Education is the key to success “Təhsil uğurun açarıdır”. Bu metafora həyatda məqsədlərə çatmaqda təhsilin əhəmiyyəti fikrini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Burada “key” metaforik olaraq uğur əldə etmək üçün amil və ya vasitələri ifadə edir.

Bu nümunələr ingilis dilində metaforaların ifadəni necə zənginləşdirdiyini və mürəkkəb ideyaları və ya konsepsiyaları konkret təsvirlər vasitəsilə çatdırmağa kömək etdiyini, dili daha ifadəli və emosional cəhətdən zəngin etdiyini nümayiş etdirir.

Bu nümunələr ingilis dilində metaforaların ifadəni necə zənginləşdirdiyini və mürəkkəb ideyaları və ya konsepsiyaları konkret təsvirlər vasitəsilə çatdırmağa kömək etdiyini, dili daha ifadəli və emosional cəhətdən zəngin etdiyini nümayiş etdirir. Metonimiya və metaforanı müqayisə etmək, sözlərin mənasını genişləndirmək üçün istifadə olunan linqvistik mexanizmlər kimi onların fərqli və oxşar cəhətlərini daha yaxşı anlamağa kömək edir.

Metonimiya fiziki, məntiqi və ya mədəni əlaqəyə əsaslanaraq bir obyektə və ya anlayışa digəri vasitəsilə istinad etmək üçün istifadə olunur. Əsas olaraq anlayışlar arasında mövcud əlaqələrə və ya assosiasiyalara əsaslanaraq, onu daha sadə və faktiki edir. Metafora oxşarlıq və ya bənzətmə əsasında bir obyektə və ya anlayışa digəri baxımından istinad etmək üçün istifadə olunur. Məsələn: İdeyalar yeməklə assosiasiya edilir: “That’s a really meaty idea” (Həqiqətən mənalı fikirdir) – burada meaty “ətli” məcazi mənada məzmunla dolu ideya deməkdir. Qəzəb oddur: “He was burning with rage” (Qəzəbdən yanırdı) — burada burn “yanmaq” onun qəzəbinin şiddətini məcazi şəkildə ifadə edir. Həyat bir oyundur: “He plays his cards close to his chest” (Kartlarını açmır) — burada “plays his cards” kartları ilə oynayır məcazi mənada gizlilik və hərəkətlərdə ehtiyatlılıq deməkdir. Məlumat yüngüldür: “She was kept in the dark about the plans” (Ona plan haqqında deyilmirdi) — burada “kept in the dark” (qaranlıqda qalmaq) metaforik olaraq məlumat çatışmazlığı deməkdir. Beyin kompüterdir: “He’s trying to program his mind to think positively” (O, zehni müsbət düşünmək üçün proqramlaşdırmağa çalışır) – burada “program his mind” aqlını proqramlaşdırmaq məcazi mənada təlim və düşüncə tərzinizi dəyişdirmək deməkdir.

Nəticə. Hər iki hadisə dildə mühüm rol oynayır, onu zənginləşdirir, daha çevik və ifadəli edir. Metonimiya və metafora sözlərin mənasının genişləndirilməsində və linqvistik ünsiyyətin zənginləşməsində mühüm rol oynayan linqvistik ifadənin iki əsas mexanizmidir.

Müqayisə kontekstində metonimiya və metafora mənənin ötürülməsi üçün müxtəlif əsaslara, müxtəlif növ əlaqələrə, dildə müxtəlif təsirlərə malikdir. Metonimiya tez-tez konkret və dəqiq istinadları çatdırmaq üçün istifadə olunur, metafora isə emosional və ya mücərrəd məlumatları çatdırmaq üçün istifadə olunur.

Bu hadisələrin hər ikisi dil yaradıcılığında, ədəbiyyatda, ritorikada və gündəlik ünsiyyətdə mühüm rol oynayır, dili daha çevik, ifadəli və mürəkkəb fikirləri çatdırmaq qabiliyyətinə malikdir. Metonimiya və metafora arasındakı fərqləri və oxşarlıqları başa düşmək linqvistik strukturları və onların auditoriyaya təsirini daha yaxşı təhlil etməyə kömək edir.

Problemin aktuallığı. Metonimiya və metafora yalnız dilçilik nəzəriyyəsi üçün deyil, həm də gündəlik ünsiyyətdə, ədəbi yaradıcılıqda və tədris prosesində mühüm rol oynadığından müasir dövrdə dilin dəyişkənliyi və ifadə vasitələrinin zənginləşdirilməsi baxımından bu mexanizmlərin funksional xüsusiyyətlərinin araşdırılması aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Araşdırma çərçivəsində təqdim olunan müxtəlif dillərdən alınmış praktik nümunələr bu mexanizmlərin universal və spesifik xüsusiyyətlərini üzə çıxarır və dilin təkamül dinamikasının yeni aspektlərini ortaya qoyur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Metonimiya və metaforanın dilə təsirini anlamaq, linqvistik analizlər üçün təməl yaratmaqla yanaşı, gündəlik ünsiyyətdə və ədəbi yaradıcılıqda ifadələrin daha çevik və təsirli istifadəsinə şərait yaradır. Ədəbiyyat və ritorika sahələrində, həmçinin tədris prosesində bu mexanizmlərin öyrənilməsi dili zənginləşdirir, nitq mədəniyyətini inkişaf etdirir və insanlara mürəkkəb fikirləri sadə və təsirli yollarla ifadə etmək imkanı verir. Eyni zamanda, bu tədqiqat dilin semantik inkişafını araşdırmaqla, müxtəlif dillər və mədəniyyətlər arasında tərcümə və ünsiyyətin effektivliyini artırmağa xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Birkenmaier, W.: Einführung in das vergleichende Studium des deutschen und russischen Wortschatzes. Tübingen: Francke Verlag, 1987. 175 s.
2. Fritz, G.: Bedeutungswandel im Deutschen: Neuere Methoden der diachronen Semantik. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1974. 126 s.
3. Paul, H. Prinzipien der Sprachgeschichte. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1975. 428 s.
4. Stern, G.: Allgemeine Theorie des Bedeutungswandels. In: Dinser, G. (Hrsg.) Zur Theorie der Sprachveränderung. Skripten Linguistik und Literaturwissenschaft 3. Kronberg /Ts., 1974, 67-112.
5. Ullman, S.: Semantics. An Introduction to the Science of Meaning. Oxford, 1964. 127 p.
6. Ullman, S.: Grundzüge der Semantik. Die Bedeutung in sprach— wissenschaftlicher Sicht. Berlin: W. de Gruyter, 1967. 347 s.
7. Габибова, К.А. Творческий аспект языка: [Электронный ресурс] / К.А.Габибова, З.С.Гусейнова // Scientific discussion, — 2019. 29, — с. 15-17. URL: https://www.researchgate.net/publication/375120777_TVORCESKIJ_ASPEKT_AZYKA
8. Гинзбург Е.Л. Конструкции полисемии в русском языке: Таксономия и метонимия. М.: Наука, 1985. 223 с.
9. Метонимия и её виды. Синекдоха: [Электронный ресурс] / URL: https://kamgift.kamch.muzkult.ru/media/2020/04/22/1255579286/Zanyatie_5_Metonimiya_i_eyo_vidy._Sinekdoxa.pdf
10. Новиков Л.А. Семантика русского языка. М.: Высш. шк., 1982. 272 с.
11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. М.: Наука, 1973, 280 с.
12. Якобсон Р. О. Два аспекта языка и два типа афотических нарушений II Теория метафоры. М.: Прогресс, 2010. – с. 110–132.

H.V. Сеидова**Метонимия и метафора как механизмы расширения значения слов
Резюме**

В данной статье исследуется сравнительный анализ метонимии и метафоры как механизмов расширения значений слов в языке. Метонимия - это явление, когда одно слово или фраза используется для обозначения другого на основе существующих отношений или ассоциаций, что часто приводит к экономии языка и упрощению выражений. С другой стороны, метафора использует сходство или аналогию между объектами или понятиями для передачи абстрактных или сложных идей через конкретные образы, делая язык более выразительным и эмоционально богатым. В статье подробно анализируются причины передачи смысла, виды общения, влияние на язык и примеры употребления обоих случаев. Понимание различий и сходств метонимии и метафоры не только в лингвистических исследованиях, но и в повседневном общении и литературном творчестве помогает обогатить язык и расширить возможности выражения.

N.V. Seyidova**Metonymy and metaphor as mechanisms of expanding the meaning of words
Summary**

This article explores a comparative analysis of metonymy and metaphor as mechanisms for expanding the meanings of words in language. Metonymy is the phenomenon where one word or phrase is used to refer to another based on an existing relationship or association, often resulting in an economy of language and simplification of expressions. On the other hand, metaphor uses similarity or analogy between objects or concepts to convey abstract or complex ideas through concrete images, making language more expressive and emotionally rich. The article analyzes in detail the causes of meaning transfer, the types of communication, the effects on the language and the usage examples of both cases. Understanding the differences and similarities between metonymy and metaphor not only in linguistic research, but also in everyday communication and literary creativity helps to enrich the language and expand the possibilities of expression.

Redaksiyaya daxil olub: 26.11.2024